

**МІЖ'ЯРУСНА КОРЕЛЯЦІЯ В СТРУКТУРІ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ
ІЗ ПРЕДИКАТАМИ РУХУ**

// УКРАЇНСЬКЕ МОВОЗНАВСТВО: [МІЖВІДОМЧИЙ НАУК. ЗБ. / РЕД.
А.К.МОЙСІЄНКО] ВИПУСК 41/1. – К.: ВИДАВНИЦТВО КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА,
2011. – С.196-200.

Реалізацію логічної структури в конкретній мові репрезентує семантико-синтаксичний рівень речення. Саме тут відбувається трансформація двоскладної суб'єктно-предикатної структури в односкладну семантико-синтаксичну та формально-граматичну структуру, що демонструє пристосування змісту до формально-граматичної структури речення. Тобто в односкладному на формально-граматичному рівні реченні семантика діяча виражається імпліцитно [2].

Предикат як центральний і організуючий компонент семантико-синтаксичної структури речення завжди передбачає хоча б один субстанціальний компонент у функції діяча або носія стану. Однак у формально-граматичній структурі деяких речень, як стверджують лінгвісти, цей компонент набуває невербалізованого характеру, тобто лексично невиражений [7, с.59]. Слід зазначити, що формально-граматична нейтралізація суб'єкта може бути повною або частковою. Повна нейтралізація суб'єкта, наголошують науковці, відбувається лише в реченнях, головний член яких передає значення всеохоплювального фізичного стану [2, с.6]. Речення, породжені предикатами руху, переміщення трансформуються в односкладні з формально-граматичного погляду конструкції з частково нейтралізованим суб'єктом. У трансформованих реченнях суб'єкт переміщається із зони називного відмінка в зону непрямих відмінків – давального, родового, знахідного та орудного. Таким чином, суб'єктні значення непрямих відмінків є синтаксичними. Безособовість зазначених речень актуалізується за допомогою функціонально безособового дієслова та приєднаних словоформ непрямих відмінків, що репрезентують семантику суб'єкта, носія фізичного або психічного стану, причину або джерело стану особи чи навколишнього середовища [8, с.125].

Односкладні речення репрезентують асиметричні співвідношення між формально-граматичним і семантико-синтаксичним рівнями, що пов'язано з модифікаціями суб'єктного і частково предикатного компонентів. Таким чином, двоскладні речення, породжені дієслівними предикатами руху, переміщення є базовими конструкціями для утворення односкладних означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, інфінітивних та безособових речень.

Реченнєві конструкції, що на формально-граматичному рівні мають невербалізоване вираження підмета, на семантико-синтаксичному рівні залишаються двоскладними, оскільки суб'єктна синтаксема, передбачена семантичною валентністю відповідного предиката, зазнала редукції лише на формально-граматичному рівні. Тобто потенційна можливість вираження

суб'єкта дії називним відмінком субстантива залишається незмінною, на формально-граматичному рівні особова форма дієслова актуалізує зв'язок змісту повідомлення з позамовним, імпліцитним суб'єктом [7, с.59].

Механізмом трансформації формально-граматичної структури двоскладних речень, породжених предикатами руху, переміщення в означено-особові та неозначено-особові односкладні конструкції постає згортання суб'єктного компонента на семантико-синтаксичному рівні.

Власне-семантична структура односкладних означено-особових речень не відрізняється від базових двоскладних, оскільки їх предикативний компонент морфологічними категоріями особи та числа вказує на особу діяча, суб'єкта. Наприклад: *Без мети по вулицях блукаю, без вина п'янію од юрби* (В.Сосюра) ← *Я без мети по вулицях блукаю, без вина п'янію од юрби; Бурхнувсь у воду, щоб утопиться, – плаваю, як цурпалок* (О.Стороженко) ← *Бурхнувсь у воду, щоб утопиться, – я плаваю як цурпалок*. Як бачимо, предикативний компонент в означено-особовому реченні валентністю і морфологічними показниками особи й числа вказує на діяча у формі називного відмінка і визначених формах особи й числа. До означено-особових зараховуємо також конструкції з вокативними компонентами, де головний член виражений дієсловом наказового способу. Семантичне ускладнення структур з предикатами розглядуваної семантики відбувається таким чином: *Козак коника сідлає, з кониченьком розмовляє: - Біжи ж, коню, біжи ворон аж до Тихого Дунаю* (П.Чубинський) ← *Козак просить коня, щоб він біг...* Наведені конструкції утворюються шляхом згортання семантично складної конструкції, в якій адресатний аргумент, зумовлений предикатом вольової дії першої частини, у другій постає в ролі діяча і залежить від предиката руху.

Аналогічним способом відбувається перетворення двоскладних речень з предикатами руху на односкладні неозначено-особові. Морфологічним виразником предикативного компонента зазначених речень є дієслово третьої особи множини теперішнього чи майбутнього часу та форма минулого часу. Показники потенційного підмета в неозначено-особових реченнях є менш виразними, оскільки форма третьої особи множини присудка засвідчує не одну, а декілька можливостей поєднання дії, процесу або стану з суб'єктом, суб'єкт при цьому мислиться дещо неозначено і переміщений на задній план. Натомість акцентуація уваги переноситься безпосередньо на дію або стан. Семантичними відповідниками таких речень постають двоскладні речення з експліцитно вираженим суб'єктом на зразок неозначених займенників **хтось**, **дехто**. Паралельно відбувається заміна форми множини третьої особи предикативного компонента формою однини [7, с.59]. Наприклад: *Перед хлібною крамницею .. стояла автомашина з причепом, з якої носили хліб у магазин, .. навпроти, в овочеву крамницю, приймали свіжу зеленину* (М.Томчаний) ← *...з якої хтось носив хліб у магазин...*

Специфіка узагальнено-особових речень полягає в узагальненій, всеохоплювальній ознаці дії, характерній для будь-якої особи, що передається другою особою однини структурного

елемента. Семантичними відповідниками таких речень є двоскладні конструкції, суб'єкт дії яких виражений словами узагальненої семантики типу **кожен, весь**. Тому найбільшого поширення зазначені конструкції із семантикою руху, переміщення набули у вигляді прислів'їв і приказок: *Не розглядівши, кажуть, броду, Не лізь прожогом перший в воду* (І.Котляревський) ← *Не розглядівши броду, нікому не можна лізти в воду*.

Таким чином, унаслідок трансформації базових двоскладних речень із предикатами руху, переміщення в односкладні особові речення суб'єктний компонент на семантико-синтаксичному рівні зазнає кількісної модифікації і виступає як означений або неозначений. В окремих випадках суб'єктна синтаксема руху підлягає редукції, що зумовлює її нульове вираження на формально-граматичному рівні, тоді як предикатна синтаксема і решта зумовлених її валентністю аргументів синтаксичних змін не зазнають. Відповідно і власне-семантична структура аналізованих речень не змінюється: її основою залишаються предикат руху і діяч, представлений суб'єктною синтаксемою.

Дієслівні предикати руху, переміщення можуть трансформуватися в головний член власне безособового речення, структура якого, крім зазначеного предиката, складається з прийменниково-відмінкових форм із певною семантикою. Так, у реченнях, породжених функціонально безособовим дієсловом, словоформою знахідного відмінка передається значення суб'єкта, носія певного стану і водночас об'єкта, на який його спрямовано. Наприклад: *Наче в якомусь штормі, **кружляло матроса** всю дорогу* (В.Кучер); *Мене по волі і неволі **Носило** всюди. Принесло на старість ледве і додому* (Т.Шевченко); *Ще поїзд ішов повним ходом, від якого задню **теплушку метляло** в боки, як чабанського батога, а вже всі були на ногах, стояли біля дверей* (І.Ле).

Функцію частково нейтралізованого суб'єкта в безособових та інфінітивних реченнях виконує також давальний відмінок іменника, що передає семантику особи, якій приписується певний стан, сприйняття стану внаслідок неактивності дії [1, с.256; 2, с.11; 6, с.116; 8, с.95]. Отже, давальний відмінок субстантива в інфінітивних та безособових реченнях постає синтаксичним виразником суб'єктного значення і відповідно є обов'язковим компонентом, зумовленим валентністю предикатива.

Утворюються такі речення в процесі згортання двох предикативних одиниць, одна з яких має семантику дії, а друга – стану: – *Вам, певне, **обридло тіпатися** на поштової таратайці* (М. Коцюбинський) ← *Ви тіпаетесь на поштової таратайці + Вам це обридло*. У результаті трансформації суб'єкт, спільний для обох елементарних речень, набуває додаткового семантичного значення діяча-носія стану, причому функція діяча постає більш пригашеною, а значення носія стану виявляється домінантним, незважаючи на те, що функція суб'єкта стану для давального відмінка є вторинною. Оскільки граматичне значення (морфологічна форма) інфінітива не містить ніяких вказівок на особу діяча, єдиним виразником семантики суб'єкта постає давальний відмінок суб'єкта стану. Причому трансформація називного суб'єкта руху в

позицію давального носія стану представляє собою часткову нейтралізацію суб'єктного компонента, адже редукція відбувається лише на формально-граматичному рівні, семантико-синтаксична функція суб'єкта залишається незмінною.

Головним членом наступного різновиду безособових речень виступає інфінітив у поєднанні з модальним компонентом. Причому лексичне значення головного члена односкладного речення сконцентровано в інфінітиві, а модальний компонент передає дієслівні граматичні категорії (часу та способу) [5, с.126] і семантичні значення вимушеності, доцільності, необхідності, ймовірності або бажаності [9, с.108]. Характерною особливістю цих речень є те, що вони констатують вияв події, а не відтворюють її динаміку. Залежно від ступеня проникнення модальних елементів до структури речення виділяють два типи конструкцій. У першому типі наявний модальний компонент, виражений повнозначним дієсловом у власне-семантичній структурі речення. Другий тип характеризується наявністю модального елемента, який лише модифікує значення інфінітива, а основне семантичне значення репрезентує інфінітив [2, с.12].

Реченнєві конструкції першого типу утворюються внаслідок згортання двох семантично елементарних речень. Наприклад: *Мені хочеться тихо пливти, говорити неголосно й сміятися з того, що сонце світить й летять промені на сад* (Ю.Яновський) ← *Я хочу + Я пливу*. У процесі трансформації семантичне навантаження предиката руху другого елементарного речення нівелюється і домінуючим постає предикат психічного стану. Відповідно змінюється і форма вираження суб'єкта, тотожного в обох вихідних конструкціях, форма давального відмінка, як уже зазначалося, притаманна носієві психічного стану людини.

У реченнях другого типу модальний компонент модифікує формально-граматичну структуру речення і висвітлює індивідуальну оцінку повідомлюваних фактів щодо фактичного змісту. Наприклад: *Тут можна було пірнути з висоти заставок у глибоку ковбаню сторч головою* (А.Ішук) ← *Тут пірнали з висоти заставок...*; *Мусимо тікати зараз, повзком..., поки не впадемо в лісову гущавину* (І.Франко) ← *Тікаємо зараз, повзком...* Тобто саме модальні компоненти уможливають закріплення семантичного значення стану в безособовому реченні, незважаючи на те, що організуючим центром базового речення виступав предикат руху.

Аналогічно до другого типу модальних речень формуються і безособові речення, головний член яких виражений поєднанням інфінітива з фазовим дієсловом: *Мотря очима шукала Василя. Насилу за народом побачила його і.. давай махати рукою* (П.Мирний) ← *...Мотря махає рукою; Він вернувся у хату і сів за стіл. Далі схопивсь і почав сновигати по хаті. Неспокій усе більше і більше обіймав його* (Б.Грінченко) ← *... він сновигає по хаті...; Потім він опустився на воду, і ним почало кружляти з неймовірною швидкістю* (О.Довженко). Фазові дієслова в таких реченнях передають фазові моменти тривання стану.

Наступний різновид інфінітивних односкладних речень утворюється внаслідок поетапної редукції суб'єктного компонента. На першому етапі суб'єкт руху трансформується в

адресатний суб'єкт інфінітивного речення, а на другому в результаті кількісної модифікації повністю редукується, що й призводить до його нульового вираження на формально-граматичному рівні. Наприклад: *Дихало на мене привітом, теплом могутого рідного народу, і хотілось **нирнути** в його теплу глибіню, в саму гущу* (С.Васильченко) ← *...Мені хотілось нирнути... ← ... Я хотів нирнути...; По рейках колеса Вистукують дзвінко, І хочеться **мчати** Вперед без зупинки* (І.Муратов) ← *Нам хочеться мчати... ← Ми хочемо мчати..*

Дієслівні предикати руху фізичних речовин здатні утворювати односкладні безособові речення, в яких відбувається нейтралізація об'єкта у формі орудного відмінка і натомість постає суб'єкт, виражений орудним безприйменниковим. Наприклад: *Вітрець подиха; **пахощами** якимись **тягне**, - здається, липа розцвіла* (М.Старицький). Як стверджує М. Плющ, в реченнях такого типу орудний указує на суб'єкт як джерело, причину стану або процесу, хоча синтаксично він оформляється в ролі непрямого додатка з обставинним відтінком способу [8].

Зберігаються в таких реченнях і зумовлені валентною рамкою предиката локативні компоненти: *Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що допомагав: пліт **несло серединою річки*** (М.Коцюбинський); *Завіса підіймається, в залу **віє** холодом сцени .. й тим особливим запахом куліс, що завше є незмінним у кожному театрі* (Ю.Яновський); *Бурхнуло з **неба**, мов із бочки* (І.Котляревський). Позицію локатива в подібних реченнях може заміщати компонент у формі прийменникового знахідного, що передає значення об'єкта, на який спрямовано рух фізичних речовин: *Гашиця відчинила льох. **На них війнуло** холодом та специфічним духом льоху* (М.Коцюбинський) ← *Ми відчули, що **війнуло** холодом та специфічним духом льоху*. Унаслідок трансформації відбувається згортання першої частини складного речення, породженої предикатом сприйняття, і його суб'єкт, утративши свою диференційну ознаку активності, перетворюється на об'єкт безособового речення. Такий компонент М. Баган пропонує кваліфікувати як детермінант із синкретичним суб'єктно-об'єктним значенням і складною природою, оскільки він одночасно позначає і об'єкт, який потрапляє під потік фізичних речовин, і семантичний суб'єкт, тобто істоту, яка сприймає породжену іншим дію [1].

Односкладні речення репрезентують асиметричні співвідношення між формально-граматичним і власне-семантичним рівнями, що пов'язано з модифікаціями суб'єктного і частково предикатного компонентів. Таким чином, двоскладні речення, породжені дієслівними предикатами руху, переміщення є базовими конструкціями для утворення односкладних означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, інфінітивних та безособових речень.

1. Баган М.П. Семантико-синтаксична структура безособових речень із давальним суб'єкта (на матеріалі безособових речень, породжуваних особовими дієсловами // Південний архів. Філологічні науки: Зб. наук. праць. – Херсон: Айлант, 2002. – Вип. XIV. – С. 254-256.

2. Болюх О.В. Семантико-синтаксична структура безособового речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / АН України, Інститут української мови. – К., 1992.
3. Будько М.В. Семантико-синтаксическая структура простого осложненного предложения: Автореф. дис. ... канд. філол. наук / АН України, Інститут українського мови. – К., 1992.
4. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983.
5. Вихованець І.Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988.
6. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992.
7. Масицька Т.С. Граматична структура дієслівної валентності. – Луцьк: Волинський держ. ун-т, 1998.
8. Плющ М.Я. Категорії суб'єкта й об'єкта в структурі простого речення. – К.: Вища шк., 1986.
9. Тронь О.А. Семантико-синтаксична структура речень із предикатами дебітивності в сучасній українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Прикарпатський університет ім. Василя Стефаника. – Івано-Франківськ, 2001.

У статті розглянуто механізм трансформації речень, породжених предикатами руху, переміщення в односкладні з формально-граматичного погляду конструкції з частково нейтралізованим суб'єктом.

Ключові слова: *предикат, суб'єкт, об'єкт, трансформації*

Між'ярусна кореляція в структурі односкладних речень із предикатами руху

Митрофанова Олена

В статье проанализирован механизм трансформации предложений, образованных предикатами движения, перемещения в односложные с формально-грамматической позиции конструкции с частично нейтрализованным субъектом.

Ключевые слова: *предикат, субъект, объект, трансформации*

Межъярусная корреляция в структуре односложных предложений с предикатами движения

Митрофанова Елена

The mechanism of sentences transformation, formed by predicates of motion, transference into one-member sentences from formal and grammar position of construction with partly neutralized subject has been analyzed in the article.

Key words: *predicate, subject, object, transformation.*

Interlayer correlation in the structure of one-member sentences with the predicates of motion

Mitrofanova Olena

Митрофанова Олена Григорівна

Херсонський державний університет,
доцент кафедри мовознавства,
кандидат філологічних наук

дом. адреса: м.Херсон, вул.І.Кулика, 29, кв.103

тел.: 050-522-97-72